

Janusz Mariański, *Godność ludzka – wartość ocalona? Studium socjopedagogiczne*, Płocki Instytut Wydawniczy, Płock 2017, ss. 204.

Niewiele jest pojęć, które byłyby tak chętnie używane, a zarazem tak często nadużywane we współczesnych sporach ideologicznych jak godność ludzka. Współczesna kultura ma do niej stosunek ambiwalentny. Na pierwszy rzut oka wydaje się traktować ją z wyjątkową atencją: do kwestii godności człowieka odnoszą się najważniejsze regulacje prawne na płaszczyźnie państwowej i międzynarodowej, wskazuje się na to, że stanowi ona podstawę praw człowieka. Poświęca się jej wiele uwagi w obrębie różnych dyscyplin naukowych; staje się przedmiotem dyskusji etycznych, filozoficznych, teologicznych oraz pedagogicznych. Służy za ostateczny argument w sporach na arenie politycznej. Coraz więcej myślicieli współczesnych skłania się ku przekonaniu, że oparcie porządku społecznego na fundamentach normatywnych jest koniecznością, ponieważ nawet najdoskonalsze regulacje administracyjno-organizacyjne nie wystarczą do jego harmonijnego funkcjonowania. Można by więc przypuszczać, że epoka współczesna będzie czasem triumfu koncepcji ludzkiej godności.

Jeżeli jednak przyrzeć się temu, co rozgrywa się poza sferą deklaratywną, można dojść do zgoła innych wniosków. W wielu obszarach życia społecznego można odnotować liczne zjawiska powodujące naruszenie godności poszczególnych osób, grup społecznych, etnicznych, religijnych, a niejednokrotnie całych kategorii społecznych czy nawet społeczeństw. Janusz Mariański wymienia niektóre z nich: dyskryminacja i marginalizacja, korupcja, niesprawiedliwa regulacja wynagrodzeń za pracę prowadząca do ubóstwa, niewolnictwo, handel ludźmi, represje i tortury, prześladowania na tle religijnym, ludobójstwo, aborcja i eutanazja, ale również kultura permissywności zacierająca w ludzkich sumieniach granicę między dobrem a złem. Myliłby się jednak ten, kto by sądził, że zjawiska te są jednoznacznie potępiane przez współczesne społeczeństwo, chętnie szafujące hasłami sprawiedliwości, równych szans, demokracji i tolerancji. Niejednokrotnie do uzasadniania działań i struktur społecznych naruszających godność ludzką używa się paradoksalnie argumentów do tej godności się odnoszących.

Można więc z tego wywnioskować, że godność ludzka, choć pozornie ceniona i uznawana za fundament porządku prawnego i moralnego, jednocześnie jest wartością niezmiernie kruchą i podatną na instrumentalizację. Książka Janusza Mariańskiego stanowi odpowiedź na potrzebę przywrócenia jej pierwotnego znaczenia w społecznej świadomości, wskazania na jej właściwe rozumienie, a także pokazania, w jaki sposób powinna być ona realizowana w życiu społecznym tak, aby nie pozostawała jedynie w sferze teoretyczno-deklaratywnej. Choć w swoim wymiarze ontycznym godność ludzka jest nieutralna i niezbywalna – w wymiarze społecznym paradoksalnie musi być ocalona: nie tylko dla ludzi współczesnych, ale także dla przyszłości społeczeństwa światowego.

Omawiana książka stanowi trzecią już publikację Autora poświęconą problematyce ludzkiej godności. Poprzedzona została książkami pt. „Godność ludzka jako wartość społeczno-moralna: mit czy rzeczywistość” (Toruń 2016) oraz „Godność ludzka w kontekście społecznym. Szkice ze społecznego nauczania Kościoła katolickiego” (Lub-

lin 2017). Takie kompleksowe podjęcie tematyki godności osoby ludzkiej zasługuje na szczególną uwagę, jeśli pamiętać o tym, że nader rzadko staje się ona przedmiotem analiz socjologicznych. Obawy socjologów przed poruszaniem tej tematyki wynikają po części z tego, że zjawiska powiązane z tym terminem nie są bezpośrednio dane empirycznie, lecz zawsze ugruntowane w określonym światopoglądzie filozoficznym, etycznym bądź religijnym. Sprawia to, że przy ich analizie łatwo ulec pokusie wartościowania lub moralizatorstwa, co sprzeciwiałoby się socjologicznej zasadzie aksjologicznej neutralności. Autorowi udaje się tej pułapki uniknąć. Choć nie ukrywa własnych przekonań i za punkt odniesienia przyjmuje chrześcijańską koncepcję godności, to w sposób obiektywny przedstawia również inne sposoby jej rozumienia, nie narzucając czytelnikowi własnego światopoglądu i nie rozstrzygając arbitralnie kwestii tego, czym jest godność ludzka i jak powinna być rozumiana. W zamian za to poddaje kompleksowej analizie społeczne aspekty godności ludzkiej, a więc różne sposoby jej rozumienia, mechanizmy nadawania i odbierania godności w jej aspekcie moralnym, struktury społeczne mogące przyczyniać się do relatywizowania lub naruszania godności osób należących do różnych kategorii i zbiorowości.

Autor dowodzi, że szczególny wkład w badanie społecznych aspektów ludzkiej godności może wnieść socjologia moralności. Obszar jej badań oraz stosowane w jej ramach metody pozwalają na poszukiwanie odpowiedzi na niezwykle istotne pytania, dotyczące na przykład tego, czym w społecznym rozumieniu jest godność jako wartość fundamentalna, osobowa i osobista, jakie działania i praktyki ją wspierają, a jakie jej zagrażają, czym jest wychowanie moralne w kontekście ludzkiej godności, jakie struktury społeczne przyczyniają się do promowania wartości progodnościowych. Są to pytania interesujące nie tylko z perspektywy socjologii czy katolickiej nauki społecznej, ale również z punktu widzenia nauk prawnych, medycznych, z perspektywy polityki oraz systemu edukacji. Struktury i działania naruszające ludzką godność stanowią bowiem zagrożenie dla porządku społecznego bez względu na to, jaki światopogląd przyjmuje się za jego podstawę.

Drugim ważnym aspektem omawianej publikacji jest jej nachylenie pedagogiczne. Nie wystarczy bowiem orzec, co na danym etapie rozwoju społecznego jest rozumiane pod pojęciem godności, jakie występują tu różnice kulturowe i jakie przejawy promowania lub destrukcji ludzkiej godności można zaobserwować we współczesnym życiu społecznym. Są to informacje wartościowe, ale niewystarczające do tego, co Autor zaznaczył już w tytule jako cel swojej publikacji. Aby godność osoby ludzkiej stała się wartością ocaloną, należy podjąć określone działania, aby ją chronić i przeciwdziałać tendencjom rozwoju społecznego, które powodują jej erozję. Do planowania i realizacji takich działań powołana jest pedagogika. W jej ramach można opracowywać długofalowe strategie zmierzające do odbudowywania w świadomości społecznej wartości progodnościowych. Ale potrzebna jest również refleksja nad aktualnymi działaniami edukacyjnymi i wychowawczymi; nad tym, na ile sprzyjają one wychowaniu moralnemu, na ile będą się w przyszłości przyczyniać do godnego i szczęśliwego życia wszystkich ludzi, bez względu na dzielące ich różnice. Janusz Mariański zadaje pytanie o to, czy współczesna pedagogika

odpowiednio przekazuje wartości moralne następnym pokoleniom tak, aby możliwe było urzeczywistnienie personalistycznej wizji społeczeństwa, w którym każdy człowiek będzie traktowany na sposób autoteliczny – jako cel sam w sobie, a nigdy jako środek prowadzący do realizacji jakiegokolwiek, choćby najbardziej szczytnego celu.

Książka podzielona jest na trzy rozdziały, z których każdy poświęcony jest jednemu z istotnych aspektów godności ludzkiej. W rozdziale pierwszym Autor przedstawia zasadnicze sposoby rozumienia ludzkiej godności w ujęciu przedstawicieli różnych szkół filozoficznych oraz ujęć teologicznych. Szczególną uwagę poświęca ontycznemu znaczeniu pojęcia godności, która przysługuje każdemu człowiekowi bez wyjątku i jest niezależna od jakichkolwiek zewnętrznych czynników, takich jak społeczna przydatność, osobiste osiągnięcia, cechy indywidualne, poglądy, przynależność religijna lub etniczna itp. Choć tak rozumiana godność nie staje się przedmiotem badań socjologicznych, to jednak przypomnienie o tym jej fundamentalnym wymiarze ma ogromne znaczenie również w wymiarze społecznym. We współczesnym społeczeństwie nasila się bowiem tendencja do postrzegania człowieka według kryteriów utylitarystycznych: szacunkiem cieszą się osoby w taki czy inny sposób społecznie przydatne (na przykład ze względu na cechy intelektu, kompetencje, szczególne umiejętności czy też wydajność), natomiast ci, którzy nie są w stanie wykazać się społecznie pożądanymi cechami lub nie spełniają kryteriów efektywności, często padają ofiarą wykluczenia lub społecznej marginalizacji. Stąd już tylko krok do odmawiania prawa do godnego traktowania osobom starszym, chorym czy niepełnosprawnym. Przypomnienie o tym, że godność w znaczeniu ontycznym jest atrybutem każdego człowieka bez wyjątku, jest zadaniem wszystkich, którym leży na sercu ład moralny. W tym samym rozdziale Autor przytacza również inne rozumienia pojęcia godności. Istnieje więc, obok godności osobowej wynikającej z człowieczeństwa, również godność osobowościowa i osobista, a także godność zawodowa.

Istotne jest zwrócenie uwagi na różne sposoby uzasadniania ludzkiej godności. Choć najpopularniejsze jest uzasadnienie teologiczne (godność jako skutek stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boga), to Autor przytacza również uzasadnienia filozoficzne, odwołujące się na przykład do faktu, że człowiek obdarzony jest rozumem i moralną autonomią. Sposób uzasadniania ludzkiej godności jest jednak, z socjologicznego punktu widzenia, mniej istotny od społecznych skutków przyjęcia założenia o jej istnieniu. W każdym bowiem przypadku chodzi o to, aby każdy człowiek był traktowany z należnym mu szacunkiem jako podmiot moralności i miernik wszelkich wartości obiektywnych. Wynika z tego zasada niezwykle istotna w życiu społecznym: prawa człowieka i wszelkie odnoszące się do niego działania społeczne nie mogą być dowolnie wyznaczane przez aktualne uwarunkowania społeczno-kulturowe; tym bardziej nie mogą być ustanawiane wolą większości. O ich moralnej legitymizacji można mówić jedynie wówczas, gdy chronią one godność ludzką i bronią również tych, którzy nie mogą bronić się sami.

Rozdział drugi poświęcony jest godności ludzkiej jako wartości społecznej. Autor analizuje tu psychologiczne i społeczne ujęcie godności, a także przedstawia obszerną listę ogólnych tendencji rozwoju społecznego oraz konkretnych sytuacji, które jej za-

grają. Zwraca uwagę na to, iż teologiczne i filozoficzne ujęcia godności ludzkiej, choć niezwykle istotne, nie są wystarczające. Każda forma moralności rozwija się bowiem w określonym kontekście społecznym, stąd też ważne jest także uwzględnienie perspektywy nauk opisowych. Psychologiczne i socjologiczne ujęcia pozwalają na opis i wyjaśnienie szczególnych aspektów ludzkiej godności, które można określić jako godność kulturową, osobowościową, osobistą i immanentną. Na uwagę zasługuje w tej części interesujący przegląd socjologicznych prac polskich i niemieckich, których autorzy odnoszą się – czasem pośrednio – do koncepcji ludzkiej godności.

Analiza społecznych uwarunkowań ludzkiej godności, a także aspektów, w jakich się ona przejawia (takich jak honor, prestiż, szacunek, podmiotowość), prowadzi do wniosku, że jest ona rzeczywistością zmienną (w przeciwieństwie do godności rozumianej ontycznie) i zależy od struktury oraz kultury danego społeczeństwa. Dlatego też od społeczeństwa i państwa można oczekiwać regulacji i działań stwarzających optymalne warunki do życia dla wszystkich z poszanowaniem godności każdego człowieka. Jest to szczególnie istotne we współczesnych warunkach, w których niejednokrotnie dochodzi do naruszania ludzkiej godności w sferze zawodowej, ekonomicznej, politycznej, kulturowej oraz w sferze relacji międzyludzkich, ale te formy naruszeń stają się bardziej subtelne, trudniejsze do wykrycia, udowodnienia i nazwania. Dlatego ważnym zadaniem stojącym przed współczesną socjologią jest wnikliwe przyglądanie się tym strukturom społecznym, które często w niemal niezauważalny sposób generują nierówności, sprzyjają wykluczeniu i dyskryminacji, promują dążenie do sukcesu ekonomicznego czy politycznego kosztem innych.

Przedstawione w tym rozdziale sytuacje naruszające godność osoby ludzkiej to nie tylko zjawiska dobrze znane z historii, lecz również zjawiska, na które zaczęto zwracać uwagę dopiero od niedawna, lub takie, które dopiero niedawno się pojawiły, ponieważ są skutkiem rozwoju technologicznego i ekonomicznego nowoczesnego społeczeństwa. Do tych względnie nowych przejawów naruszania godności człowieka zaliczyć należy: degradację środowiska naturalnego, marnotrawstwo zasobów, ograniczenie dostępu do wody pitnej w niektórych regionach świata, konsumpcyjny styl życia kosztem wzrastającego ubóstwa, zadawanie cierpienia zwierzętom, marginalizacja ludzi starszych z powodu rozluźniania się więzi rodzinnych i dominacji logiki produktywności w funkcjonalistycznej wizji społeczeństwa, manipulacje polityczne i medialne, spekulacje ekonomiczne. Janusz Mariański zwraca uwagę na to, że istnieje potrzeba zakrojonych na szerszą niż dotychczas skalę badań socjologicznych uwzględniających te właśnie aspekty społecznej rzeczywistości, ponieważ sfera zagrożeń dla godności ludzkiej poszerza się wraz ze wzrastającym tempem społecznego rozwoju zarówno w sferze relacji interpersonalnych, jak również w ramach struktur instytucjonalnych i nowych form komunikowania. Sfera ta pozostaje wciąż niedostatecznie zbadana.

W rozdziale trzecim, poświęconym wychowaniu do wartości godnościowych, Autor zadaje fundamentalne pytanie o to, w jaki sposób należy budować dobre społeczeństwo. Pytanie to, nawiązujące do tych stawianych już przez ojców socjologii, zyskuje jednak nowy wymiar w kontekście problematyki godnościowej. Dobre społeczeństwo

nie jest funkcjonującym bez zakłóceń mechanizmem, lecz społecznością opartą na fundamencie wartości moralnych, gdzie działania zdominowane będą nie tylko przez zasadę racjonalności zorientowanej na cel, lecz również, w zależności od potrzeb, będą mogły przybierać również charakter działań wartościowo-racjonalnych. W wychowaniu ważny jest nie tylko trening umysłu, umiejętności i kompetencji, lecz również, a nawet przede wszystkim, przekazywanie wartości, które będą pełniły funkcję orientacyjną i sensotwórczą oraz będą w stanie oprzeć się relatywizacji. Bez choćby podstawowego konsensu co do wartości najważniejszych nie jest możliwy porządek społeczny. Horyzontem i celem działań wychowawczych jest godność człowieka, a szczególną rolę w kształtowaniu postaw godnościowych spełnia rodzina.

Książka Janusza Mariańskiego stanowi cenne kompendium wiedzy na temat koncepcji ludzkiej godności, jej poszczególnych wymiarów oraz aspektów, w jakich przejawia się ona w życiu społecznym. Jej lektura pozwala na usystematyzowanie wiedzy na temat tego, czym właściwie jest ludzka godność, i wyczula na społeczne przejawy jej naruszania, nie zawsze dostrzegalne na pierwszy rzut oka. To, co jednak zasługuje na szczególny, moim zdaniem, szacunek dla Autora, to podjęcie i szczegółowe opracowanie, a przez to również przypomnienie i niejako przywrócenie do społecznej świadomości tematyki niekoniecznie popularnej we współczesnej kulturze. Bo chociaż w sferze oficjalnych deklaracji godność ludzka jest poważana, i mało komu przyszłoby do głowy – z obawy przed społecznym ostracyzmem – zadeklarować, że jej nie ceni, to jednak w życiu codziennym odwoływanie się do pojęcia godności jest na ogół wstydliwie pomijane, a nierzadko kwitowane ironicznym uśmiechem. Kultura współczesna – pluralistyczna, akcentująca wolność i głosząca względność wszelkich hierarchii wartości – nie ceni wartości fundamentalnych. Człowiekowi współczesnemu nie jest wcale łatwo pogodzić się z tym, że istnieją wartości, którymi nie może dysponować. Modne jest zachowywanie dystansu wobec wszystkiego, sceptycyzm, kontestowanie autorytetów i norm, traktowanie rzeczywistości z przymrużeniem oka. Tymczasem godność człowieka nie jest jedną z wielu wartości, które można zrelatywizować, zignorować, uwzględnić lub nie, w zależności od chwilowego nastroju czy często zmieniających się poglądów. W wielu sytuacjach, szczególnie tam, gdzie stoi ona na przeszkodzie realizacji celów ekonomicznych, politycznych czy zawodowych, jest po prostu niewygodna. Mimo to jednak stosunek do niej jest miarą wartości człowieka i społeczeństwa. Ci, którzy mają odwagę konsekwentnie o tym przypominać, są potrzebni - dziś nawet bardziej niż kiedykolwiek wcześniej.

Agnieszka Zduniak